

פרויקט בן-יהודה זקוק לעזרתכם. לחצו כאן לפרטים.

ספרי לנו מה שגוי

דואל:

זכרו שאין משמעות למספרי שורה או עמוד בטקסט רציף באינטרנט. אנא ציינו מספר פסקה, ו/או העתיקו כמה מלים סביב כל שגיאה, כדי להקל עלינו למצוא את הטעון תיקון.

רשימת הגהות:

נודיע לך בדואל כשנעיין בהגהות ונתקן את הטקסט.

שלח

נשמע לשמוע מה אהבת

דואל:

ההמלצה שלך:

(אנו מפרסמים המלצות ביומן הרשת שלנו)

[YouTube](#) - פרויקט בן-יהודה: [בפייסבוק](#) | [ב](#)

[יומן הרשת של פרויקט בן-יהודה](#)

שלח

זכרונות קוטיק – פרק ששה-עשר

[לתוכן הענינים](#)

פרק ששה-עשר

לימודי - מוכרי ספרים בימים עברו - החברה
הראשונה שייסדתי - ישראל וישניאק - הבחינה
שערכו לישראל - הקריירה של ישראל - גורלו של
עילוי

בן שתיים-עשרה הייתי, ובערבי הקיץ, כאשר היינו חופשיים מן ה"חדר", אהבתי ללכת לבית המדרש. שם, בין מנחה למערב, פגשתי את כל הבחורים שלומדים בבית המדרש והתוודעתי אל הפרושים החדשים ואל בעלי הבתים הצעירים שזה לא כבר התחתנו. שוחחנו על כל מיני עניינים - כאלה הקשורים ליהודים וגם סתם על ענייני החיים. הייתי פותח דף גמרא ומדבר כל הזמן - ערב אחד ליד שולחן זה, ולמחרתו ליד שולחן אחר. זה פשוט היה תענוג.

שם ניהלתי ויכוחים רבים על החסידות. מטבעי נהגתי תמיד לדבוק במבוגרים יותר ולהתחבר אליהם. כלל לא היה איכפת לי שאני הכי קטן, נהניתי מחוכמתם של הגדולים. אולי זה מה שהעניק לי את האומץ להתווכח אתם על חסידות, וכיוון שהיה לי כוח שכנוע גם ניצחתי לא פעם.

בבית המדרש היו הרבה מאוד ש"סים, אבל כולם קרועים. אני זוכר שהיתה זו בעיה קשה: האברכים והפרושים התלוננו מרה שאין הם יכולים ללמוד גמרא כראוי: הכול קרוע.

בעבר נהגו מוכרי הספרים לנסוע על פני המדינה עם סוסה עלובה, ממש כמו "סוסת" של מנדלי מוכר ספרים.^[1] בעגלה היו מונחים ספרים שונים וספרוני מעשיות. הם באו לחצר בית המדרש, בלילה ישנו באיזו אכסניה זולה; בבוקר, לקראת זמן התפילה, היה מוכר ספרים כזה שב וניצב, עם "עגלתו וסוסו", בחצר בית הכנסת. מפעם לפעם שכר מוכר הספרים תמורת כמה רובל שולחן ליד הכניסה של בית המדרש הגדול, ועליו הציג את מרכולתו.^[2] באותה עת היה שותפו - אם היה לו כזה - נוסע על פני הכפרים שבסביבה עם שאר הספרים.

מוכרי הספרים הללו הביאו אתם לעתים קרובות מודעות על כל מיני ש"סים עם כל מיני מפרשים, שהודפסו על נייר מהודר. פעם הביא מוכר ספרים מודעה מן המדפיס של סְלוּוֹטָה,^[3] המבשרת שהם עומדים להדפיס ש"סים חדשים עם כל המפרשים, על נייר טוב ובדפוס נאה, ממש "בהדרת יופי". מחירו של ש"ס כזה היה שבעים ושניים רובל, או בתשלומים למשך שנה - שישה רובל בחודש.

אז עלה בדעתי לארגן חברת נערים, שכל אחד מהם יתרום ארבע קופיקות בשבוע, וכך נוכל לקנות את הש"ס החדש של סלווטה בשביל בית המדרש הגדול. מוכר הספרים הראה לנו מסכת לדוגמה - איזה יופי!

החברה נוסדה. יוסלה, שהיה בנו של גביר, נתמנה לגזבר, ואני - לגבאי. על כל עשרה נערים מינינו "דסיאטניק", שתפקידו היה לגבות בכל שבוע את הכסף ולמוסרו ליוסלה. אחד מאתנו ניהל את ספר החשבונות וכל הנערים שילמו בדיוק

בזמן. את הכסף העברנו למשה-אהרן, בנו של המגיד, והוא דאג לשלוח אותו לסלווטה. מיד לאחר מכן קיבלנו את המסכתות וכרכנו אותן בכריכה נאה.^[4] כך כבר היו ברשותנו שישה כרכים.

זו היתה החברה הראשונה שייסדתי בחיי,^[5] ובכל הצניעות, אני חייב להודות שבלעדי לא היתה החברה יכולה להתקיים לאורך זמן. כאשר חליתי התפרקה החברה. יוסלה ואברהם, שניהל את ספר החשבונות, לא ידעו לנהל את החברה בלעדי, ובבית המדרש נותרו למזכרת רק אותם שישה כרכים - יותר לא הזמנו.

*

ישראל וישניאק, העילוי שהלקה את כל הנערים שלא ידעו ללמוד כמותו,^[6] נעשה בתום ארבע שנים בלובלין למדן מפורסם מאוד. הוא למד אצל ר' הרשלה מלובלין,^[7] אשר כתב בשאלות ותשובות שלו: "תלמידי הגאון ר' ישראל".^[8] ר' ישראל זה היה אז בסך הכול בן שנים-עשרה,^[9] והוא רצה לנסוע לסבו שבקאמניץ, ר' זליג אַנדאָרקעס.

בדרך התעכבו בעלי העגלות בכל הערים הגדולות; ישראל ישב עם הרבנים ודן עמם בדברי תורה. הוא הקשה קושיות והללו לא ידעו להשיב. הוא היה גם בבריסק, אצל הרב הרשלה מלמברג,^[10] אף הוא גאון גדול. שלוש שעות שח אתו ישראל בדברי תורה, והרב התפעל מחריפותו. אחר כך בא ישראל לקאמניץ, וכל העיר רעשה בשל הגאון הקטן.

באותה עת כבר לא היה נאה לו לדבר סתם כך עם נעריה הפשוטים של קאמניץ. הוא בחר כמה מן הנערים היותר טובים, וביניהם הייתי גם אני. רחשנו כלפיו כבוד עצום, והעובדה שהוא משתובב יחד אתנו נחשבה אז בעינינו לזכות גדולה. לא פעם, באמצע המשחק, היו באים אליו לומדים ומשוחחים עמו בדברי תורה. הוא שטף אותם בקושיות על הגמרא והם לא ידעו מה להשיב.

הוא גם ביקר, כמנהגו, אצל רבה של קאמניץ והציג בפניו קושיה. הרב לא השיב לו תיכף ומיד, וישראל, שהיה נמוך קומה, טיפס על ברכיו של הרב, תפס בשתי ידיו בזקנו הלבן והארוך, טלטל את הזקן למעלה ולמטה ואמר: "רב נאה אתה. נער בן שנים-עשרה מקשה קושיה ואתה אינך יודע לתרצה..." בתוך זמן קצר נתפרסם הדבר ברחבי העיר. חוצפתו של ישראל כלפי הרב הזקן, שנודע כבקי בש"ס, הכעיסה את כל הלומדים הגדולים של קאמניץ. הם כינסו אסיפה,

שבראשה ישבו ר' משה כץ, ר' יוסלה, שהיה תלמיד חכם נכבד ואחיו של הרב מקארלין, [11] ור' לייב בן מאיר, [12] והחליטו להציג לישראל קושיה גדולה בגמרא, ואם לא יענה תיכף ומיד - יחטוף מכות.

כמקום הבחינה נקבע בית המדרש הגדול. הוא הוזמן להתייצב למחרת, בדיוק בשעה שתיים בצהריים. כיוון שהיה לו רגש גאווה מפותח מאוד, אפשר לומר כי אפילו השתוקק לבחינה. ישראל היה בטוח ששום קושיה לא תעמוד כנגדו. הוא מסוגל לענות על הקושיות החריפות ביותר. אבל בכל זאת, בעמקי לבבו, קצת פחד - אולי הפעם הזאת יסתבך וסופו שיקבל מכות נאמנות? כאשר תפס שזה המצב, מיהר ורץ אלי וביקש ממני שאבוא לעזרתו - שלא אתן להם להכותו. ברור שלא סירבתי. כבר בשעה אחת באתי לבית המדרש הישן והבאתי עמי שמונה נערים חזקים...

אני זוכר את האירוע כאילו התרחש היום. בבית המדרש התאספו כל הלומדים של קאמניץ, הפרושים ובעלי הבתים הצעירים אוכלי ה"קעסט", שלומדים בבית המדרש. הקהל היה גדול ורב, וישראל, הנער הקטן, עמד אתנו נבדל מכולם. ר' משה כץ ור' יוסלה הגיעו וקראו לו למבחן. הם נטלו לידם גמרא ופתחו - כך אני זוכר - במסכת פסחים דף ס"ו, עמוד ב'. [13] הם אמרו לו לעיין בעמוד הגמרא וב"תוספות" ולאחר שיסיים הם ישאלוהו קושיה. ישראל הקטן טיפס על השולחן והעביר במהירות רבה את אצבעותיו הקטנות על פני עמוד הגמרא, מלמעלה למטה. אחר כך עבר בצורה דומה על ה"תוספות". כל זה נמשך פחות מחמש דקות, ואחר כך ענה על הקושיה. הלומדים השתאו והשתוממו מן הנער. במקום מכות נתנו לו נשיקות.

"אבל איך יכולת לעיין כל כך מהר בכל עמוד הגמרא וב"תוספות"? - תמהו כולם. והוא השיב: "הראו לי את השו"ת הכי קשה, ואנהג בצורה דומה. אעביר את אצבעי על פני העמוד ומיד אוכל לחזור עליו בעל-פה." העמידו אפוא לפניו את הספר "פני יהושע", [14] ואכן הוא עשה בדיוק אותו דבר: עבר במהירות באצבעו על פני העמוד וחזר עליו בעל-פה.

אחרי הדברים האלה פחדו ממנו כל בני העיר, ואת גאוותו קשה לתאר. הוא התייחס לכולם כאל עמי ארצות גסים, נטולי כל כשרון ללימוד מעמיק וטוב. הוא שהה בקאמניץ כמה שבועות וכל אותו הזמן היה לשיחת העיר. כולם דיברו רק על הנער ישראל, שהוא כזה גאון!

אחר כך חזר אל אביו שבלובלין והחל ללמוד קבלה. ש"ס ופוסקים כבר היו בשבילו דבר של מה בכך, ועל כן התמסר עתה ללימודי הקבלה. זה היה אסונו הגדול. לו המשיך ללמוד ש"ס ופוסקים ושו"תים, כמו כל הגאונים, אולי היה

הופך לגאון מוויילנה השני, ליחיד בדורו. לדאבון הלב, הוא התחיל מוקדם מדי לעסוק בקבלה. שנה אחר כך קיבלתי ממנו ספר קבלה שחיבר והדפיס בהיותו בן שלוש-עשרה.^[15] קראתי את הספר, אך לא הבנתי אף מילה. בשבילי הקבלה היתה זרה לחלוטין, וזה היה ספר קבלה אופייני.

בסמיאטיץ שבפלך גרודנה, היה אז גביר ששמו ר' דוד הנדיב.^[16] את השם "הנדיב" קיבל בגלל התנהגותו הרחבה ונדיבת הלב. הוא חי כמו נסיך. והנה, התחשק לו לקחת לבתו חתן עילוי. הוא שמע על העילוי ישראל ושלה שדכן לאביו, ר' יוזל וישניאק, יהודי למדן ונכבד, להודיעו שהוא רוצה לקחת את בנו ישראל לחתן. הוא מוכן לתת חמשת אלפים רובל נדוניה ועשר שנים "קעסט". ר' יוזל חקר ודרש ולבסוף הוסכם על השידוך. ר' דוד הנדיב קבע יום לחתימת ה"תנאים", והזמין מכל רחבי ליטא את כל הרבנים והגאונים הגדולים, שיבואו לטקס החתימה על חשבוננו. עתה הראה ר' דוד את כל רחבותו: הוא רצה שכל הרבנים ידעו איזה מין חתן הוא לוקח.

ליום חתימת ה"תנאים" אכן הגיעו כמה מניינים של רבנים חשובים. ישראל, החתן, השמיע באוזניהם פלפולים גדולים, והם נותרו המומים נוכח ראשו הגאוני. הם היו יותר ממאושרים על שזכו לשמוע מפיו של ילד בן ארבע-עשרה חריפות שכזו. טקס ה"תנאים" התנהל בחגיגות מלכותיות ולשמחתו של ר' דוד הנדיב לא היה קץ.

הכלה היתה צעירה מאוד, גם היא כבת ארבע-עשרה, ור' דוד ביקש לדחות את החתונה לעוד שנתיים. הוא רק רצה ל"תפוס" את העילוי הגדול, ועכשיו כבר יכול היה להרשות לעצמו להמתין. הוא לא רצה להשיא את בתו לפני שתגיע לגיל שש-עשרה.

בינתיים פרץ המרד הפולני. הפולנים נכנסו לסמיאטיץ וכבשו את העיר, ומיד בעקבותיהם הגיעו חיילי הצבא הרוסי. קרב יריות החל, ובמהלכו נהרג דוד הנדיב. כל רכושו כמעט ירד לטמיון וכל קשריו העסקיים עם הפריצים התמוטטו במהלך המרד. כול שנותר היו כשלושים אלף רובל כסף. היו לו הרבה ילדים, בנים ובנות, שצריך היה לחלק ביניהם את הכסף. היורשים חיתנו את האחות, נתנו לה נדוניה של חמשת אלפים רובל, אבל ללא "קעסט".

ישראל התחתן ועבר לגור בבִּיִּלְסֶק,^[17] עיר מחוז בפלך גרודנה, ליד דודו, ר' לייזר וישניאק, שהיה גביר ולמדן גדול.^[18] ישראל כלל לא חשב על עסקים, ואפילו את כספו לא חשב להשקיע בהלוואות נושאות ריבית. הוא שכר דירה גדולה ואכל לאט לאט את הכסף. הוא לא העלה על דעתו שיום אחד זה ייגמר.

בינתיים החל ישראל להתנהג כאילו הוא רבי - צעירים למדנים באו אליו כדי לשמוע את תורתו ואת הפשטלעך המחודדים שלו. בעיר התייחסו אליו כאל קדוש. אפילו דודו, ר' לייזר, קרא לו רבי. מיום ליום הלך שמו ונתפרסם כגאון, כצדיק וכמקובל. הוא גילה דרך חדשה בקבלה ורצה ליסד ישיבה ללימוד קבלה. ביתו המה לומדים בכל שעות היום והלילה. האברכים היו מוכנים "לעמוד על הראש", כדי לשמוע את תורתו ואת דברי הקבלה שלו.

ובמשך כל אותו הזמן הוא חי על הרובלים שלו. אישתו החלה לדאוג - על הכסף שהולך ואוזל ועל מה שיהיה לאחר מכן. אבל הוא נעשה לקדוש והיה קשה להחליף אתו אפילו מילה. הוא סירב לדבר על ענייני חולין, ואישתו היתה בוכה לעתים קרובות בחדרה.

הוא כל כך העמיק בתורת הקבלה, עד שהתחיל להניח על ראשו שנים-עשר זוגות תפילין כדי לצאת ידי חובת כל הדעות.^[19] הוא עשה לעצמו תפילין קטנטנים, הניח את כל השנים-עשר על ראשו, וכך התהלך ברחוב. אברכים צעירים הלכו אחריו ושמרו שאיש לא ילעג לו. בעיר, כאמור, הוא הפך לקדוש. אנשים החלו לבוא אליו כמו אל רבי, כדי ליטול ממנו ברכה, אבל הוא גירש את כולם וסירב להיענות לבקשותיהם.

מיום ליום הלך כיסו והתרוקן,^[20] ובשל כך הורעו יחסיו עם אישתו. עוד מעט ולא ייוותר להם דבר, והיא איננה מסוגלת אפילו לדבר אתו. הוא בכלל לא רצה לשמוע על עניינים כאלה, וכאשר העזה והחלה לדבר על כך, קרא לה: "חצופה!" הוא קרא לרב כדי שיכתוב גט. האישה מיררה בבכי וכשקיבלה את הגט התעלפה. לאחר מכן נסעה לאחיה שבסמיאטיץ, ומה עלה בגורלה אינני יודע.

אחרי כן נשבר ישראל. לא היה לו שום מוצא אחר: רבנות - לא, צדיק חסידי - לא, סוחר - לא, עסקים - לא. ובכן, מה נשאר? הוא שקע במרה שחורה. לאחר מחשבות רבות החליט להכין עצמו לקראת לימודים באוניברסיטה, להיות פרופסור, כי אצלו הרי זה דבר של מה בכך. בשנה אחת הוא יסיים את כל כיתות בית הספר התיכון. הוא קנה מילון רוסי ובתוך חודש אחד ידע את כל המילים הרוסיות.

דודו, ר' לייזר, שראה כי ישראל עלה על דרך מסוכנת, מיהר לטלגרף לאביו. האב בא ולקח אותו אליו ללובלין. מותש ומבולבל הביאו אותו אל הצדיק, ר' לייבלה איגר,^[21] ועשו ממנו חסיד. ר' לייבלה שימח אותו וישראל היה לחסיד. עתה התמסר לחלוטין לחסידות. הוא התחתן פעם שנייה. לאישה היתה חנות, והם התחילו לנהל חיים פשוטים, כמו כל היהודים. כך הפך נער

גאוני ליהודי רגיל.

לתוכן העניניםלדף הראשי של פרויקט בן-יהודה[\[1\]](#)

"די קליאטשע", סיפורו הנודע של ש"י אברמוביץ (מנדלי מוכר ספרים), נדפס לראשונה ביידיש (וילנה תרל"ג, ואחר כך בעוד שני נוסחים שונים). בנוסחו העברי ("סוסתי") הוא נדפס לראשונה בשנים תרס"ט-תר"ע. מנדלי תיאר את דמותו של מוכר הספרים בהקדמה להוצאה הראשונה של כל כתביו ביידיש (אודסה תרס"ז), ראו: ש' לוריא (מהדיר), מנדלי מוכר ספרים, האישון הקטן, חיפה 1984, עמ' 129-131.

[\[2\]](#)

על המחסור בספרים ועל מוכרי הספרים, השו: צ"ה ליפשיץ, מדור לדור, ווארשא תרס"א, עמ' 60-62.

[\[3\]](#)

סלווטה (Slawuta; סלוויטה) - עיירה בוולין שנתפרסמה בשל הדפוס העברי שבה, שנוסד (בשנת 1791) ונוהל בידי משפחת שפירא, צאצאי הצדיק ר' פנחס מקורץ. הם נודעו במיוחד במהדורות המפוארות של התלמוד הבבלי שהדפיסו, שאפילו מתנגדים לא היססו מלהשתמש בהן על אף ה"זוהות" החסידית של הדפוס. סכסוך בשאלת זכויות היוצרים על הדפסת התלמוד, שנתגלע בין מדפיסי סלווטה לבין מדפיסי וילנה, היה, כנראה, אחד הגורמים לצו סגירת בתי הדפוס העבריים ברוסיה (פרט לדפוס וילנה) בשנת 1836. לאחר ביטול הצו, בשנת 1847, העבירו מדפיסי סלווטה את בית הדפוס אל העיר ז'יטומיר. קוטיק התכוון אפוא לש"ס שנדפס בז'יטומיר בהמשכים בשנים 1858-1864 (וראו להלן בפרק יח, הערה 6). על דפוס זה, ראו: רנ"ג רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד - תולדות הדפסת התלמוד, ירושלים תשי"ב, עמ' קלד-קלח; ח"ד פרידברג, תולדות הדפוס העברי בפולניה, תל-אביב תשי"ז, עמ' 104-109; ח' ליברמן, אהל רח"ל, ג, ניו-יורק תשמ"ד, עמ' 87-88.

[\[4\]](#)

בדרך כלל נמכרו מסכתות התלמוד בקונטרסים לא כרוכים, הן כדי להוזיל את מחירן, הן כדי לאפשר ללומדים בשיבות לרכוש רק את המסכת הנצרכת להם ללימודיהם. תיאור של כריכת מסכתות הנשלחות בדואר, ראו: ש"י עגנון, "ש"ס של בית זקני ז"ל", אלו ואלו, ירושלים ותל-אביב תשכ"ט, עמ' ריז-ריח.

[\[5\]](#)

על החברות הרבות האחרות שייסד קוטיק כמבוגר ראו במבוא. יש לציין שחברות ילדים לרכישת ש"ס או ללימוד בחברותא לא היו חזיון יוצא דופן. לילינבלום סיפר על חברה ללימוד "עין יעקב", שייסד כאשר היה בן שלוש-עשרה ("חטאות נעורים", בתוך: מ"ל לילינבלום, כתבים אוטוביוגרפיים, א, ירושלים תש"ל, עמ' 85). צבי הירש ליפשיץ סיפר על חברות כאלו, שכונו "פרחי שושנים ועסקו באיסוף כסף על מנת לרכוש ש"ס חדש וספרי יסוד אחרים לבתי המדרש" (מדור לדור [לעיל, הערה 2], עמ' 83), וגם א"א פרידמן סיפר על חברת "קנין תורה" שייסדו הוא וחברו בילדותם כדי לקנות ספרים לבית המדרש (הנ"ל, ספר הזכרונות [תרי"ח-תרפ"ו], תל-אביב תרפ"ו, עמ' 49).

[\[6\]](#)

ראו לעיל, פרק ח, סמוך להערות 8-9.

[\[7\]](#)

הכוונה לר' יהושע השל בן משולם זלמן אשכנזי, שקודם בואו ללובלין (בסוכות תרי"ג; 1852) היה אב"ד בגרודנה. אין עליו פרטים רבים למעט הסכמה שהעניק לספר שו"ת שחיבר קרוב משפחתו, ר' דוב בערוש אשכנזי, נודע בשערים, ווארשא תרי"ט (וראו שם גם בשאלה זו), והספד שנשא עליו תלמידו הנזכר כאן, ישראל וישניאק, לאחר מותו באדר תרכ"ז (ראו להלן, הערה 9). ספרו היחיד שנדפס הוא דרשה ברוח משכילית, שנתפרסמה לאחר מותו בידי בנו בנימין אשכנזי: מדבר נאווה, היא הדרשה הנכבדה אשר דרש... מו"ר יהושע העשיל אשכנזי ז"ל האב"ד דק"ק לובלין והגליל... בבוא הפקודה משנת 1862 מאת הקיסר... אלכסנדר השני נ"ע, כי חפשה נתנה ליהודים לגור בכל ארץ פאלעס..., וילנא תרמ"א; וראו גם בהערה הבאה.

[\[8\]](#)

לא מצאתי ספר שו"ת שחיבר ר' יהושע השל אשכנזי ואשר בו נזכר וישניאק. אמנם נמסר כי חיבר כעשרה ספרים שלא נדפסו, אך הללו נותרו בידי בנו ואבדו בשריפה

בגורדנה, ראו: ש"ב ניסנבוים, לקורות היהודים בלובלין, לובלין תר"ס, עמ' 127-128.

[9] ישראל וישניאק הוא דמות היסטורית לכל דבר. מעט עליו אפשר ללמוד מספרו היחיד, שהדפיס כאשר היה בן עשרים (מדבריו בהקדמה עולה, כי נולד בתמוז תר"ו; 1846). "ספר בכי ומספד" (ווילנא תרכ"ח, 24 עמ') הוא הספד שהשמיע וישניאק בבית המדרש החדש בבילסק בשנת תרכ"ז (1867), לזכר מורו מלובלין (שעמו למד רק בשנת תרכ"א), ולזכרם של ר' שמואל אביגדור תוספאה, אב"ד קארלין, ודודו אלכסנדר סענדר בן ישראל משרשוב, שנספו במגיפת החולירע שנה קודם לכן. בדף השער של הספר הוא מפרט עוד: "וגם בראשית השנה [תרכ"ז; 1866] לא שב ה' מחרון אפו ותעש המחלה לה כנפים ותמצא בית לה בק"ק קאמעניץ עיר מולדתי, ותגע עד הראש, הרב המאור"ג הצדיק המפורסם מו"ה אברהם דובער זצוק"ל, ששימש בכתר רבנות דק"ק הנ"ל כשלשים שנה, ויצאה נשמתו בטהרה בחג הסוכות העבר" (וראו גם בעמוד 8. על פטירתו של הרב במגיפה, ראו להלן פרק כז, הערה 13). על ספרו הוא חותם: "הק' [טן] ישראל בא"א מורי הרב מוהר"ר יוסף יוזיל ווישניק מק"ק לובלין וכעת תוך עמי אנכי יושבת פה ק"ק בילסק". לספר צורפו "הסכמות" של ר' יהודה לייב בן יקותיאל זלמן מגורדנה ור' אריה לייב בן שלום שכנא מבילסק. האחרון - הוא ר' אריה לייב ילין, מחבר הפירוש הנודע לתלמוד "יפה עינים" - כתב כך: "ידעתי גם ראיתי שיש לו חידושים רבים בעניינים ושיטות עמוקות... אך בעבור שעודנו עול ימים לא אותה נפשו להדפיס חידושיו לבוא בקהל חבורים עד ימלאו שנותיו ויתווספו לו חידושים, כי הוא יושב והוגה בתוה"ק בהתמדה". מן ההספד מצטיירת דמות של למדן ליטאי צעיר הבקי היטב בספרות הרבנית. בהקדמתו הוא אף מצהיר כי בעתיד בדעתו להוציא לאור ספר שו"ת שחיבר.

[10] הרב הרשלה מלמברג - הכוונה לר' צבי-הירש אורנשטיין מלובוב, שנתקבל בשנת 1865 כרבה של בריסק, לאחר פטירתו של הרב הקודם, יעקב מאיר פאדווא. בשנת 1874 גורש בידי השלטונות הרוסיים חזרה לגליציה. שימש רב בלובוב עד פטירתו בשנת 1888, ראו: א"ל פיינשטיין, עיר תהלה... כל הקורות לעדת ישראל שבעיר בריסק, ווארשא תרמ"ה, עמ' 221-222; מ' וונדר, מאורי גליציה, א, ירושלים תשל"ח, עמ' 74-78. קוטיק שיבש את הזמנים או את המקומות: וישניאק, שהיה בוגר מקוטיק בשנתיים (ראו פרק ח), היה יליד שנת 1846 (לעיל, הערה 9), ואם אכן היה כבן שתיים-עשרה בהגיעו לבריסק, היה זה זמן רב קודם שהגיע לשם הרב אורנשטיין.

[11] הכוונה, כנראה, לר' שמואל אביגדור תוספאה, שהיה רב ואב"ד בקארלין בשנים 1855-1866, ראו עליו: מ' נדב, "תולדות קהילת פינסק-קארלין, 1880-1506", בתוך: פינסק - ספר עדות וזכרון לקהילת פינסק-קארלין, א, תל-אביב וחיפה תשל"ג, עמ' 290-292; לעיל, הערה 9.

[12] על ר' לייב בן מאיר, שהואשם בהלשנה על הצדיק מסלונים, ראו לעיל, פרק טו, סמוך להערה 23.

[13] בנוסף לסוגיות תלמודיות רגילות המופיעות בדף זה, ייתכן שבוחנו של ישראל ביקשו להפנות את תשומת לבו למאמר חז"ל הנמצא באותו עמוד: "כל המתייחר, אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו."

[14] "פני יהושע" - הכוונה, כנראה, לספר שו"ת מפורסם על ארבע חלקי שלחן ערוך, שחיבר ר' יהושע השיל בן יוסף מקראקא (נפטר בשנת 1648). ספר זה נדפס לראשונה באמשטרדם תע"ה, ושנית - עם הוספות - בלמברג תר"ך (1860).

[15] כאמור (לעיל, הערה 9), ידוע על ספר אחד בלבד שהדפיס וישניאק, ואין זה ספר קבלה.

[16] במקור: "דוד דער ברייטער"; דהיינו: דוד "הרחב".

[17] בילסק (Bielsk Podlaski) - חמישים וארבעה ק"מ מדרום לביאליסטוק. בשנת 1861 היו רשומים בה 1,256 יהודים. ראו: ח' רבין (עורך), ספר בילסק-פודלסקי, תל-אביב 1975.

[\[18\]](#)

זהו ר' אליעזר אלימלך וישניאק מבילסק, תלמיד חכם שנפטר בוורשה בשנת 1870, בהיותו כבן חמישים וחמש (נוסח מצבתו: ש' יעונין, נחלת עולמים, ווארשא תרמ"ב, עמ' 56-57). קרוב משפחתו אסף והוציא לאור את חידושי תורתו (זכרון בספר, ווילנא תרס"ז; נועם התוכחה, פיעטרקוב תרצ"ד).

[\[19\]](#)

ידועים מקרים של הנחת ארבעה זוגות תפילין (ראו: י' גרטנר, גלגולי מנהג בעולם ההלכה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 166-169, ובמיוחד הערה 62), אך מעולם לא שמענו על מנהג משונה של הנחת שנים-עשר זוגות תפילין. נראה שזו בדיה המבוססת על עירוב מסורות: מנהגם של יראים ומחמירים להניח שני זוגות תפילין - של רש"י ורבנו תם - כדי לצאת ידי חובת הכול, ומנהגי קבלה הקשורים במספר שנים-עשר, כגון המנהג לאפות שתיים-עשרה חלות לכבוד שבת (ראו: א' וורטהיים, הלכות והליכות בחסידות, ירושלים תש"ך, עמ' 151-150).

[\[20\]](#)

וישניאק עצמו רומז למצבו הכלכלי הירוד בהקדמה לספרו "בכי ומספד" (לעיל, הערה 9): "לא אכחד כי לעת כזאת (אשר **ישראל** בדוחק, ה' ירים מצבו), יקשה הוצאות הפאסט" (עמ' 2; ההדגשה שלי - ד"א).

[\[21\]](#)

ר' לייבלה איגר - ר' יהודה לייב איגר מלובלין (1816-1888) היה בן למשפחת רבנים מפורסמת ומנעוריו נתפס לחסידות. נמנה עם תלמידיו של ר' מנחם מנדל מקוצק ופרש מבית מדרשו יחד עם ר' מרדכי יוסף מאיזביצה. למן שנת 1860 החל לנהוג כצדיק וייסד שושלת אדמו"רים שפעלה בלובלין עד השואה. ראו עליו: א"י ברומברג, מגדולי החסידות - הגאון ר' שלמה איגר ובנו האדמו"ר ר' יהודה ליב איגר מלובלין, ירושלים תשי"ח; י"ל ביאלר, "הארי החי", אנציקלופדיה של גלויות: לובלין, ירושלים ותל-אביב תשי"ז, עמ' 206-175.